
Posvetovanja

Znanstveno posvetovanje "Slovenija 1948-1998: Iskanje lastne poti" Maribor, 16. - 17. april 1998

Slovinci se letos spominjamo nekaj pomembnih dogodkov, ki so močno zaznamovali nacionalno zgodovino. Najpomembnejši jubileji so zagotovo 150-letnica razglasitve programa Zedinjene Slovenije, velikih socialnih nemirov in odprave fevdalizma, 130-letnica prvih velikih narodnih taborov, 90-letnica zunanje slovenizacije naših mest, 80-letnica razpada Avsto-Ogrske, nastanka Države SHS in združitve v jugoslovansko kraljevino, 50-letnica resolucije Informbiroja in deseta obletnica "pisateljske" ustave in procesa proti četverici.

Dvodnevno posvetovanje pod pokroviteljstvom državnega zbora Republike Slovenije in ob finančni podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo, Univerze v Mariboru in mesta Maribor, je organizirala Zveza zgodovinskih društev Slovenije in devet slovenskih znanstvenih ustanov, med njimi tudi Inštitut za novejšo zgodovino. Na govorniškem odru v mariborskem Narodnem domu in Pokrajinskem muzeju se je zvrstilo prek trideset referentov in koreferentov, udeležence simpozija pa so pozdravili predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije dr. Stane Granda, predsednik državnega zbora Janez Podobnik, rektor mariborske univerze dr. Ludvik Toplak, predsednik prve poosamosvojitvene vlade Lojze Peterle in predsednik republike Milan Kučan s pozdravnim pismom.

V uvodnem referatu *Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991* je akademik dr. Vasilij Melik prikazal postopno afirmacijo slovenskega narodnega programa skozi poldrugo stoletje. Za rojstni dan Zedinjene Slovenije bi po njegovem mnenju lahko veljal 29. marec 1848, ko je Matija Majar v Novicah objavil slovenski narodni program. Zahteve po združitvi slovenskega narodnega ozemlja in po avtonomiji so se po Melikovih besedah zdele v času revolucionarnega vrenja še mogoče, vendar so postale po letu 1861 skoraj neuresničljive, čeprav so se Slovenci že začeli politično uveljavljati ter v dobi taborov utrdili tudi svojo nacionalno zavest. V letih 1908/9 so si namesto slovenskega izbrali jugoslovanski program, ki pa je prinesel razočaranje, saj je bilo slovensko narodno ozemlje po prvi svetovni vojni razkosano, prva jugoslovanska država pa ni izpolnila slovenskih pričakovanj. Po drugi svetovni vojni se je slovensko ozemlje sicer razširilo, slovenska politična samostojnost v okviru federativne Jugoslavije pa je zelo nihala. Svoj zaokrožen pregled je Vasilij Melik sklenil z nastankom samostojne slovenske države leta 1991, ko je bila končno uresničena prva točka programa Zedinjene Slovenije, namreč da si Slovenci sami vladamo po svoji volji. Dr. Bruno Hartman je nato predstavil *Sto let Narodnega doma v Mariboru*, ki je v svoji zgodovini služil različnim namenom, predvsem pa je vse do začetka druge svetovne vojne igral pomembno vlogo v političnem in kulturnem življenju mariborskih Slovencev.

Uvodnima referatoma je sledila vrsta koreferatov. Avguštin Malle je spregovoril o koroških Slovencih in njihovi razpetosti *Med deželno in narodno zavestjo*, dr. Walter Lukan pa je primerjal *Slovaški in slovenski narodni program 1848*. Slovaki na Ogrskem so bili po njegovem mnenju v slabšem položaju kot Slovenci v avstrijskem delu monarhije, vendar so bolj verjeli v uresničitev

nacionalnega programa, medtem ko je slovenski nacionalni program ostal na pretežno deklarativni ravni. Tibor Füle je ocenjeval *Volitve 1848 v Prekmurju* in poudaril, da prekmurški Slovenci tedaj niso imeli niti svoje politične organizacije, niti posebne narodne usmeritve. Volitve so bile zanje novost, ki je niso razumeli kot uveljavljanje političnih pravic, saj so bili, misleč da se za volilnimi popisi skriva uvedba novih davkov in obveznega služenja vojske, do njih zelo zadržani. Metka Fujs je s koreferatom *Slovenska zavest in Prekmurci* napravila prerez razvoja nacionalne zavesti pri prekmurških Slovencih, pri tem pa poudarila, da je na utrjevanje njihove nacionalne zavesti ugodno vplivala predvsem združitev z matičnim narodom. Dr. Janez Cvirn se je v naslovu referata spraševal, ali so *Nemško - slovenski odnosi osrednji problem slovenske zgodovine*, ter nanj odgovarjal pritrdilno, v kolikor na odnose gledamo etnocentrično, oziroma nikalno, če jih primerjamo s podobnimi razmerji v srednjeevropskem prostoru. Dr. Boris M. Gombač je v koreferatu *Trst in slovenstvo* prikazal, v kakšnih razmerah so živeli oziroma živijo Slovenci zunaj meja matične domovine, pri čemer je opozoril, da poldrugo stoletje po nastanku programa Zedinjene Slovenije Slovenci v Italiji še vedno niso dočakali niti zakona o zaščiti manjšine. S koreferatom *Beneški Slovenci in Slovenija* je v zgodovino zamejskih Slovencev posegel tudi dr. Branko Marušič. Poudaril je, da je med beneškimi Slovenci še vedno živa dihotomija, ki jo je slovenska javnost, ne poznavajoč njenih globokih družbenih vzgibov, prvič zaznala leta 1848. Tedaj so beneški Slovenci svojo domovinsko in kulturno pripadnost izpovedovali Italiji, čeprav je med posameznike prodrila tudi zavest o slovenski istovetnosti. Dr. Irena Gantar - Godina je opozorila na *Iskanje rešitve v panslavizmu*, ki je bil na eni strani odgovor na nemški, madžarski in italijanski nacionalizem, izražal pa je tudi željo po preureditvi monarhije v Slovanom bolj naklonjeno državo. Branko Goropevšek pa je v koreferatu *Odmev in pomen septembrskih dogodkov leta 1908* spregovoril o protinemških demonstracijah in nacionalnem vrenju na Ptuj in v Ljubljani, opozoril pa je tudi na bojkotne akcije in nemire v mnogih drugih krajih, ki so vplivali na slovenizacijo naših mest.

V popoldanskem delu simpozija je prvi nastopil dr. Peter Vodopivec, ki je z referatom *Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev* opozoril, da smo doslej svobodomiselnost slovenskih izobražencev vse preveč presojali s stališča zvestobe narodnemu programu in posluha za socialne probleme, ne pa z vidika njihove dejanske demokratične oziroma liberalne usmeritve. Slovensko izobraženstvo je bilo resda najpomembnejši nosilec in oblikovalec moderne slovenske narodne zavesti, vse do razpada habsburške monarhije in še po njem pa je imelo tudi osrednjo vlogo v slovenski politiki, vendar je to na slovenski nacionalni in politični razvoj vplivalo tako pozitivno kot negativno, je ugotavljal Vodopivec. Glavne teme slovenske politike, ki sta jo krojili dve poglavitni politični skupini - konzervativna in liberalna, so bila namreč narodna, kulturna, jezikovna in socialna vprašanja, medtem ko so vprašanja modernega parlamentarizma, političnih svoboščin, demokracije in nazorskega pluralizma ostajala v ozadju. Z njimi so se ukvarjali le redki posamezniki, nezadovoljni z obstoječim stanjem, kar po Vodopivčevem mnenju slike o slovenskih izobražencih ne spremeni, saj jih je bilo premalo, njihov glas pa preslaboten. Ob koncu je omenil tudi znameniti spis *La trahison des clercs* Juliena Bendaja, ki je leta 1927 pozval francoske

izobražence, naj prenehajo razmišljati samo o kolektivističnih pojmi in naj se osredotočijo na univerzalne, človeške in demokratične vrednote, kar nam lahko po Vodopivčevih besedah tudi ob koncu dvajsetega stoletja služi kot opomin, da ni prave narodne prihodnosti brez pluralistične odprtosti. Tega so se leta 1988 očitno zavedali sestavljalci "pisateljske" ustave, ki so v ospredje postavili prav spoštovanje državljskih in človekovih pravic, je svoj referat sklenil Peter Vodopivec.

Dr. Felix J. Bister je v koreferatu *Vloga dunajskih Slovencev v slovenski preteklosti* poudaril, da bi bil slovenski kulturni, znanstveni, politični in gospodarski svet brez deleža dunajskih Slovencev precej osiromašen, dodal pa je tudi, da navkljub dejstvu, da se večina Slovencev zunaj matičnih meja počuti kot integralni del celovitega narodnega subjekta, vseslovenskega kulturnega prostora ni in ga verjetno še dolgo ne bo. Dr. Andrej Vovko je pod naslovom *Šola in slovenska samobitnost* govoril o velikem pomenu slovenskega šolstva in učiteljstva za ohranitev slovenskega naroda ter v povezavi z bojem za slovensko samobitnost naglasil zlasti prizadevanja za uvajanje in ohranjanje slovenščine kot učnega jezika v drugi polovici prejšnjega in na začetku tega stoletja. Zvonko Bergant je s koreferatom *Liberalni katolicizem in slovenski narod* opozoril na liberalno-katoliško tradicijo pri Slovencih in na poskuse liberalnih duhovnikov, da bi katoliško cerkev tudi navznoter posodobili in nespremenljive katoliške resnice postavili v spravljivo razmerje z idejami liberalizma. Omenil je tudi vrsto duhovnikov, ki so v drugi polovici 19. stoletja zastopali liberalno-katoliške ideje, pri čemer je bila zanimiva ugotovitev, da je večina liberalnih duhovnikov prihajala s Štajerske in Primorske, medtem ko je Kranjska, ki je ves čas dajala ton slovenski politiki, očitno ostajala v ozadju. O slovenskih izobražencih v povojnem obdobju je v koreferatu *Vloga intelektualca kot političnega subjekta v enostrankarskem sistemu* spregovoril dr. Aleš Gabrič. Poudaril je, da je imela kritična inteligenca v enostrankarskem sistemu tisto vlogo, ki v parlamentarnih demokracijah pripada politični opoziciji, precej heterogeno slovensko izobraženstvo pa je razdelil v dve večji skupini. Prvo so sestavljali že uveljavljeni intelektualci, ki se jih je oblast skušala politično odkrižati tako, da jih je postavljala na ugledna mesta v kulturnih in znanstvenih ustanovah, drugo pa mlajša inteligenca, ki se je zbirala okrog posameznih revij. Njihova stališča je oblast v petdesetih letih še obravnavala kot idejna razhajanja, je ugotavljal Gabrič, kasneje pa je v mlajši inteligenci že videla politično opozicijo.

Prvi delovni dan sta zaključila dr. Janko Prunk z referatom *Centralizem in federalizem* in dr. Darko Friš s koreferatom *SLS in slovensko nacionalno vprašanje*. Janko Prunk je napravil prerez političnega in ustavnopravnega razvoja z vidika centralizma in federalizma od nastanka prve jugoslovanske države leta 1918 do razpada socialistične Jugoslavije, Darko Friš pa je predstavil delovanje SLS po sprejetju Vidovdanske ustave.

Dopoldanski del drugega dne simpozija je bil posvečen odnosu katoliške cerkve do nacionalnega vprašanja in nastanku prve jugoslovanske države. Dr. Janez Juhant je v referatu *Cerkev in nacionalno vprašanje* postavil tezo, da je katoliška cerkev pri Slovencih odločilneje kot pri drugih narodih vplivala na razvoj nacionalnega vprašanja, ker nismo imeli svoje države, dodal pa je tudi, da je delovanje klerikov v političnem življenju zgodovinska nujnost in okvir slovenskega

narodnega razvoja tudi v prihodnje. Čeprav sta po njegovih besedah Cerkev in slovenski narod iz stoletnega razvoja izšla kot mater in sin, se narod v vlogi, ki mu jo avtor referata pripisal, le s težavo emancipira, kar naj bi bila posledica miselnosti preteklih obdobj. Ugotavljal je, da se napadi na Cerkev nadaljujejo, ker določen del družbe še vedno ne priznava Cerkvi tiste vloge, ki naj bi ji pripadala. Dr. France M. Dolinar je v koreferatu *Cerkvena uprava in Slovenci* pojasnil notranji hierarhični ustroj katoliške cerkve, predvsem pa opozoril na pomembne spremembe v cerkveni upravi, zlasti na nastanek slovenske metropolije leta 1968 in priznanje samostojnosti slovenske škofovske konference leta 1993, saj je s tem slovenska katoliška cerkev po Dolinarjevih besedah postala enakopraven subjekt vesoljne rimokatoliške cerkve. Dr. Vincenc Rajšp je opozoril na *Prispevek katoliške duhovščine za promocijo slovenskega jezika in slovenske narodnosti*, dr. Bogdan Kolar pa je predstavil razmerje *Cerkev in slovenski izseljenci* in med drugim poudaril, da je pri izseljencih vključevanje v cerkvene skupnosti, kjer so uporabljali domač jezik, zaviralo proces asimilacije, posledica tega pa je bilo izenačevanje zvestobe Cerkvi z zvestobo narodu.

Dr. Jurij Perovšek je v referatu *Jugoslavija - pričakovanja in realnost* soočil poglede zagovornikov centralizma in unitarizma s stališči zagovornikov avtonomistične in federativne ureditve prve jugoslovanske države. Pred nastankom Kraljevine SHS so slovenska pričakovanja temeljila v prepričanju, da bodo v novi državi Slovenci zaživel skupaj s Hrvati in Srbi kot suverena narodnopolitična skupnost, vendar so se po združitvi znašli v razmerah, ki so po Perovškovih besedah ogrožale nadaljnji slovenski narodnostni razvoj. Na vprašanje, ali naj sprejmejo utopitev v izmišljenem jugoslovanskem narodu, ali pa se borijo za pravico do svojega jezika, kulture in lastne državnosti, sta se vodilni slovenski politični sili odzivali različno; medtem ko je liberalni del pozdravljal unitaristično in centralistično jugoslovansko državo, je katoliški del zagovarjal avtonomijo, čeprav v katoliškem avtonomizmu ne gre iskati zgolj nacionalnih vzgibov, temveč tudi težnjo po ustoličenju katoliške stranke kot prevladujoče znotraj slovenske avtonomije. Slovenski narod se je že ob prvih parlamentarnih volitvah leta 1923 postavil na stran avtonomistično-federalističnih sil, med katerimi je bila daleč najmočnejša SLS, avtonomijo pa so zagovarjali tudi v kmečko-republikanskem, revolucionarnem, socialističnem in deloma tudi v liberalnem taboru. In prav na stališča nekatoliškega idejnopolitičnega pola je v svojem referatu opozoril Perovšek. Poleg stališč Združenja slovenskih avtonomistov in Slovenske republikanske stranke, je predstavil tudi poglede vodilnega marksističnega teoretika Dragotina Gustinčiča, ki je decembra 1923 podal eno naostrejših kritik prve jugoslovanske države sploh, saj od Jugoslavije, četudi federativne, ni pričakoval zagotovila za svoboden narodnopolitični in gospodarski razvoj. Ob koncu je Perovšek poudaril, da se Slovenci niti z začetkom druge svetovne vojne niso odrekli zahtevi po jugoslovanski federaciji, saj so jo zagovarjali v obeh nasprotujočih si vojaško-političnih polih.

Mag. Vlasta Stavbar je prikazala *Deklaracijsko gibanje* kot izraz spontanega izjavljanja Slovencev za majniško deklaracijo na podlagi analize deklaracijskih izjav, ki razkrivajo razpoloženje in predstave množic o prihodnji državni ureditvi ter tako prispevajo k celovitejši osvetlitvi zadnjih mesecev habsburške monarhije. Analiza izjav je pokazala, da si je večina Slovencev predstavljala združitev s Hrvati

in Srbi v okviru habsburške monarhije. Dr. Ervin Dolenc je obravnaval *Leto 1918 kot kulturno prelomnico*, pri tem pa poudaril, da je bila najpomembnejša kulturna pridobitev tako rekoč trenutna slovenizacija kulturnih ustanov. Z ustanovitvijo Kraljevine SHS, zlasti v prvih letih do Vidovdanske ustave, so zavladali ugodni pogoji za rast slovenske kulture, uspešna politična samoodločba pa je znatno povečala tudi slovensko samozavest in skoncentrirala prej razstresene slovenske intelektualne moči. V nadaljevanju je dr. Andreas Moritsch predstavil *Koroški plebiscit* na drugačen način, saj je s statističnim preučevanjem gospodarskega položaja, odstotkov prebivalstva s slovenskim in nemškim občevalnim jezikom, analizo volitev in izida plebiscita ugotovil, da je na izid plebiscita vplivalo razmišljanje slovenskih kmetov, ki so svoj pridelek prodajali avstrijskemu trgu in se zato odločali za Avstrijo, medtem kot so se prebivalci industrijskih središč, za katere je bil jugoslovanski trg bolj zanimiv, odločali za Kraljevino SHS. Motivi slovensko govorečih Korošcev po Moritschevem mnenju zatorej niso bili nacionalno-ideološkega značaja, kot se je doslej gledalo tako v slovenskem kot v nemškem zgodovinopisju, temveč gospodarski.

Popoldanski del simpozija je potekal v viteški dvorani Pokrajinskega muzeja, posvečen pa je bil gospodarskemu razvoju Slovencev in izbranim temam slovenskega medvojnega in povojnega političnega razvoja. Dr. Žarko Lazarević je v referatu *Preobrazba slovenske gospodarske podobe v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju* orisal slovenski gospodarski razvoj v poldrugem stoletju, v katerem so se v sorazmerno kratkih presledkih menjavale države in družbene ureditve, z njimi pa tudi krize in konjunktore, kar je od slovenskega gospodarstva terjalo nenehno prilagajanje in iskanje dolgoročnega ravnotežja. Obravnavano obdobje je avtor ločil glede na državno pripadnost slovenskega ozemlja na dve podobdobji; na avstrijsko in jugoslovansko dobo, pri čemer je obe dodatno razčlenil. Dobo do osemdesetih oziroma devetdesetih let prejšnjega stoletja je označil kot dobo transformacijske krize, ki je bila posledica načrtnega vzpostavljanja svobodnega gospodarjenja, izgrajevanja železniškega omrežja in vključevanja slovenskega ozemlja v širši gospodarski prostor, temu pa je sledilo obdobje počasne industrializacije in gospodarskega vzpona slovenskega prostora. Lazarević je zato avstrijsko dobo opredelil kot čas izgradnje infrastrukture, ki je Sloveniji v prvi jugoslovanski državi omogočila močan industrializacijski sunek. Proces industrializacije je bil zaključen v času po drugi svetovni vojni, ki ga je sprva zaznamovala centralistična politika gospodarskega razvoja, za njo pa procesi decentralizacije, ki so po avtorjevih besedah poglobljali regionalne razlike, obenem pa Slovenijo dodatno gospodarsko obremenjevali. Nastanek lastnega narodnega gospodarstva je Slovenija sicer dočakala kot visoko industrializirana država, ki pa vendarle krepko zaostaja za svojimi zahodnimi in severnimi sosedami, je svoj referat sklenil Žarko Lazarević. Dr. Marko Waltritsch je zatem v koreferatu *Gospodarska vloga Slovencev v Trstu in Gorici* predstavil obe mesti kot pomembni politični in gospodarski središči, kjer vloga Slovencev nikakor ni (bila) zanemarljiva, čeprav je skozi posamezna obdobja zelo nihala.

Dr. Jera Vodušek-Starič je v referatu *Med "ljudsko demokracijo" in demokracijo* spregovorila o usodi ene od pozabljenih slovenskih komunistk, Francke Klinc Šrebrenjak. Z njo je poskušala prikazati vzdušje med jugoslovanskimi komunisti v času poskusa oblikovanja prve ljudske demokracije - španske republike in prve

uspešne izvedbe ideje ljudske demokracije v Jugoslaviji med in po drugi svetovni vojni, pri čemer se je posvetila zlasti čistkam znotraj komunistične partije, ki so dosegle vrhunec ob sporu z Informbirojem leta 1948.

Dr. Bojan Godeša je v koreferatu *Osvobodilna fronta slovenskega naroda med posebnostjo in splošnim jugoslovanskim razvojem* spregovoril o razvoju slovenskega osvobodilnega gibanja na primeru Osvobodilne fronte. Poudaril je, da je bil razvoj odpornišva v Sloveniji sprva precej avtonomen, razvil pa je tudi specifične oblike, značilne le za slovenske razmere, pri čemer je opozoril zlasti na obstoj Osvobodilne fronte. Težnje po poenotenju z ostalim jugoslovanskim osvobodilnim gibanjem, ki so bile plod načrtne centralizacije in nepoznavanja slovenskih razmer, so se pokazale že leta 1942, še bolj pa so se okrepile jeseni 1944. Njihov cilj je bil po avtorjevih besedah "očistiti" Osvobodilno fronto nacionalizma in jo ideološko uskladiti s predvojnimi teoretičnimi predstavami komunistov. Zadnji koreferat z naslovom *Ustavna reforma leta 1953 in nacionalno vprašanje* je pripravila Mateja Režek, ki je opozorila, da je ustavni zakon kljub poudarjanju federativne ureditve dejansko omejil pravice posameznih narodov in federalnih enot, ki jim jih je vsaj formalno zagotavljala ustava iz leta 1946. Z uvedbo zbora proizvajalcev in ukinitevijo zbora narodov kot samostojnega doma zvezne skupščine je razredni element prevladal nad nacionalnim, že tako omejene možnosti za reševanje mednacionalnih sporov pa so bile še bolj okrnjene.

Ob koncu napovedane diskusije žal ni bilo, oziroma se je delno razvila že v dopoldanskem delu simpozija, zato je dr. Stane Granda dvodnevno posvetovanje v Mariboru sklenil z vabilom na jesensko zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije, ki bo posvečeno množičnim smrtim na Slovenskem.

Mateja Režek